

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ

За тисячі років розвитку людства природа насильства у своїй основі практично не змінилася. Різниця полягає лише в тому, що сучасне насильство стало ще більш агресивнішим і жорстокішим. Тероризм — явище багато у чому традиційне і навіть примітивне, він кожного разу змінює свої форми, але «формула» терору залишається такою ж. Головне у ній — навіть не насильство у чистому виді, а насамперед фактор залякування.

Дослідженням соціально-філософських і соціально-психологічних проблем тероризму присвячені роботи Ю. Антоняна, Н. Афанасьєва, В. Вітюка, І. Дементьєва, А. Дмитрієва, І. Залисіна, С. Кара-Мурзи, Д. Ольшанського, в яких аналізуються соціальні причини виникнення тероризму, його наслідки для індивіда, визначається роль насильства в суспільному житті.

Мета статті полягає у дослідженні міжнародного тероризму як явища соціального, соціально-правового, соціально-психологічного, як типу політичної поведінки, що була на початку свого існування майже виключно індивідуальним феноменом, адже головним завданням виступала ліквідація конкретної особи, політичного супротивника, за яким зазвичай навіть не стояла спеціальна мета — створення залякувального впливу на свідомість і психологію населення.

Тероризм історично розвивався від індивідуального до групового, від локального до масового терору. Для сучасного світу все частіше характерним стає масове насильство.

Індивідуальний терор був звичайним інструментом політичної боротьби — крайнім засобом знешкодити потенційно «сильнішого» і могутнішого політичного опонента або суперника. «Сильніші» стосовно «слабших» могли використовувати інші засоби — заслання, відставку, позбавлення волі, обмеження в правах або інші форми відсторонення від активного (насамперед, політичного) життя. Справою «слабших» залишалися інтриги, змови і, врешті-решт, фізичне знищення тих, проти кого жодним чином не можна було застосувати інших засобів боротьби.

У постійній боротьбі за владу в історії можна знайти десятки, якщо не сотні прикладів такого індивідуального терору. Однак вже у Стародавньому Римі вдавалися до групового і навіть локального терору. Юлій Цезар карав легіони, які вдалися до втечі, вбивством кожного десятого легіонера. У результаті він породжував цим жах в інших і тим самим ніби переборював цим жахом той страх, котрий легіонери відчували перед суперником. Жах перемагав страх, і після цього легіон знову ставав боездатним.

Практикою локального терору прийнято вважати так звані проскрипції, або проскрипційні списки, введені в практику одним із найкривавіших римських

диктаторів. Первісно він влаштовував груповий терор, який погрожував стати масовим. Тут проходить тонка психологічна межа між фізичним знищенням суперника і створенням атмосфери терору, жаху в усіх інших людей за рахунок невизначеності їх власної долі, тобто через створення загрози їх спокою та безпеці.

Терор з боку влади поступово призводив до того, що тяжіння до нього виникало і в низах, у тієї самої маси, яку намагалися залякувати носії влади.

До терору, цілком закономірно, прийшла Велика французька революція — фактично це була перша дійсно масова історична платформа для соціальної диктатури та пов'язаного з нею терору. Шлях цей розпочався з прийняттям якобінської конституції, яка проголошувала метою «всезагальне щастя». Вона декларувала «природними і невідчужуваними правами людини» свободу, рівність, безпеку і власність і у той же час «право на спротив гнітові», право на повстання, «коли влада порушує права народу».

У Парижі почали відбуватися значні хвилювання. Робітники, ремісники, міська біднота виходили на вулиці зі зброєю в руках. Після усунення звичайної законності як нездатної захистити революцію, була прийнята теза про те, що «якщо в мирний час народному уряду притаманна доброчинність, то в революційний час народному уряду притаманні одночасно доброчинність і терор: доброчинність, без якої терор згубний, і терор, без якого доброчинність безсила. Терор виступає виключно в ролі правосуддя, швидкого, суворого, незворушного; він, таким чином, є породженням доброчинності». Однак якобінський терор завершився трагічно для його ініціаторів: революція стала стрімко «з'їдати своїх дітей», які активно знищували один одного в ході ними ж розпочатого, але повернутого один проти одного терору, в результаті чого їм на зміну прийшов імператор Наполеон Бонапарт [5, 68].

У російській історії особливу роль відіграла терористична фракція «Народної волі» — революційна народницька організація, що існувала в Росії в 1886–1887 роках. Її засновники намагались відродити «Народну волю» або ж, принаймні, ті методи революційної боротьби, що нею відстоювалися. Після невдалого замаху 1 березня 1887 року на імператора Олександра III «терористична фракція» була знешкоджена, а її члени суворо покарані.

Більшовики повністю повторили шлях якобінців: терор став здійснюватися перш за все проти винуватців економічного, а не політичного хаосу: «розстріл на місці». Відома також вказівка про проведення безжалісного масового терору проти куркулів, священників і білогвардійців. Саме тоді революційний терор вперше в історії був названий масовим. 2 вересня 1918 року була прийнята резолюція: «На білий терор ворогів робітничо-селянської влади робітники і селяни відповідатимуть червоним терором проти буржуазії та її агентів» [1, 89].

Головна соціально- і політико-психологічна особливість, сутність такого терору полягала у тому, що він носив класовий характер, на підставі приналежності потерпілих до відповідних соціальних класів.

На відміну від революційного масового терору, тотальний терор взагалі ніколи не вибирає собі жертв. У рамках такого терору кожна людина, реально або

потенційно, виступає як жертва терору. Гітлерівський режим першим в історії людства зумів перетворити масовий терор із виняткового заходу в політиці у повсякденну практику, буденність політичного життя. У каральних органах фашистської Німеччини служили мільйони людей. Тобто абсолютна більшість всієї нації, її працездатне населення стали виконавцями терору. З іншого боку, сотні тисяч людей стали безпосередніми жертвами терору, а інші були залякані ним настільки, що самі йшли у карателі. У даному контексті необхідно виокремити одну важливу психологічну особливість: практично єдиним способом захиститися від масового терору стала власна приналежність до органів терору. З особливою силою терор проявлявся стосовно представників інших націй, держав і народів: всі вороги нацистського режиму, які проживали на окупованих німцями територіях, підлягали фізичному знищенню.

Дії психологічного механізму деіндивідуалізації в результаті зняття відповідальності відомі. У певних ситуаціях і за певних умов звичайні люди, підкоряючись наказам того, кого вони вважають керівником, «владою», можуть вчиняти протиправні вчинки, аж до позбавлення життя інших, навіть не усвідомлюючи цього. Зниження почуття власної унікальності призводить до недооцінювання інших індивідів, цінності їх життя. Відповідно це призводить і до значної особистої жорстокості, і до готовності виконувати протиправні накази. За рахунок дії таких механізмів терор, спочатку в гітлерівській Німеччині, поступово став масовим і хронічним, тобто перетворився у повсякденність соціально-політичного життя.

Очевидно, що терор влади завжди демонстративно схвалювався тими шарками населення, які самі ризикували стати його жертвами і намагалися слухняністю «задобрити» владу. Але так само очевидно, що терор проти влади мовчазно схвалюється усіма, хто мав до влади упередження, але з різних причин був вимушений терпіти утиски і приховувати свою невдоволеність. Ті ж самі психологічні механізми діють і відносно міжнародного, міждержавного терору. Атомне бомбардування японських міст Хіросіми та Нагасакі військово-повітряними силами США наприкінці Другої світової війни викликало розуміння в країнах антигітлерівської коаліції, хоча цей акт розправи над мирним населенням вже не диктувався логікою війни. Акції міжнародного ісламського терору проти США, починаючи з перших спроб вибухів ще на початку 90-х років минулого століття, постійно викликали схвалення в мусульманських країнах.

Все це свідчить про те, що так званий «подвійний стандарт» має надто глибоке коріння, яке аж ніяк не зводиться до примітивної оцінки типу «свій» — «чужий», «вигідний» або «не вигідний» терор. Явне або приховане схвалення терору — досить зручна, психологічно мало травмуюча пересічну людину форма визнання власної неспроможності при внутрішньо прихованому бажанні бути самодостатнім.

Період після Другої світової війни найбільш знані закордонні дослідники тероризму пов'язують із революційним насильством [2, 167]. Прототипами сучасного тероризму вважаються три його форми: сепаратистсько-націоналістичний тероризм (Ольстер, Близький Схід, Канада, Іспанія), латиноамерикансь-

кий тероризм і так званий міський тероризм Північної Америки, Західної Європи та Японії. Ультраправий і ультралівий тероризм, особливо в його різновидах, існує й тепер. Він є надзвичайно поширеним явищем у Туреччині, Великій Британії, Італії та в багатьох інших країнах світу.

Характеризуючи тероризм другої половини XIX — початку XX сторіччя, проф. Ю. Антонян виокремлює вісім, на його думку, суттєвих мотиваційних причин тероризму:

1) ілюзорне уявлення про надмірне насильство з боку влади та пануючих груп населення, про непомірне зростання економічної та соціальної нерівності, що виправдовує тероризм як адекватну відповідь на насильство влади;

2) «чорно-біле» бачення світу, розподіл людей на своїх та чужих і обґрунтування у цьому зв'язку можливості фізичного знищення чужих;

3) налаштованість на спрощення, примітивізацію суспільних відносин, ігнорування складних взаємин у суспільстві, суперечливих та внутрішньоконфліктних явищ і процесів, психологічних факторів, природи людини;

4) доведення критики існуючого права та основних правових інститутів до заперечення права взагалі та проголошення принципу допустимості порушення будь-яких правових норм, навіть тих, що базуються на віковичній загальнолюдській моралі;

5) моральне виправдання тероризму посиленнями на аморальність пануючих класів;

6) віра в те, що мета виправдовує засоби, та створення культу насильства;

7) переконання в тому, що побудувати суспільство справедливості можливо в будь-який час і будь-де, незважаючи на конкретні історичні умови та історичний досвід людства;

8) нетерпимість та месіанські претензії багатьох лідерів революційно-терористичного руху, неприязнь до людей, схильність до невиправданої жорстокості значної частини терористів [3, 72–73].

Проф. Ю. Антонян і О. Будницький абсолютно справедливо акцентують увагу на зв'язку психологічних мотивацій тероризму зі специфічним станом суспільно-економічних та суспільно-політичних взаємин:

1) розчаруванням у здатності основної частини суспільства протистояти соціальному і політичному гнобленню;

2) пасивністю більшої частини населення;

3) бажанням помститися уряду і створити новий соціальний лад [3, 82–83].

Разом із тим, коли мова заходить про психологічну ізоляцію, потребу самореалізації через участь у ситуаціях емоційно насичених смертельним ризиком, у працях вищезгаданих авторів ця площина аналізу причин виникнення тероризму відходить на задній план. Водночас доволі обґрунтованою виглядає теза цих авторів про те, що до причин появи тероризму в Росії слід віднести, окрім згаданих, і надзвичайну уповільненість суспільно-економічного та суспільно-політичного розвитку, і дух «загальної неповоротливості та консерватизму», і переконання революціонерів-терористів у можливості раптової зміни усіх існуючих усталених законів існування.

Відсутність бачення можливості компромісу між різними соціальними верствами суспільства, невдоволення життям та бажання доленосних, раптових змін поза необхідними соціальними, політичними, економічними, психологічними та іншими передумовами зазвичай породжують дух тероризму. Політичне вбивство в моральній системі координат «теоретиків» тероризму, наприклад Морозова, Степняка-Кравчинського, Савинкова, інтерпретується як «найбільш справедлива із усіх існуючих форм революції» дія, що «надає можливість здолати непереможність тиранії». «Історичний розвиток Росії, — стверджує у цьому зв'язку проф. Ю. Антонян, — був таким, що у способі життя, світо- і само-сприйняття її народів закріпилися колективні форми адаптації. Через це завжди були активними неформальні норми, що регулювали міжгрупові відносини, а також низькі спроможності супротиву масовому психозу та груповому впливу. Вищезгадані норми створювали особливу замкнену культуру, в межах якої неможливо було вирішити усі складні проблеми, що виникали. Держава тому була змушена, ламаючи ці межі, наполегливо і в широких масштабах, іноді дуже жорстко, втручатися у життя людей та їх спільноти, що створювало нерозривний зв'язок між ними та владою» [3, 86–87].

Тероризм, як правило, і історично, і з огляду на площину моральну, і площину політичну відрізняється від терору. У багатьох випадках практику сучасного «класичного» тероризму ототожнюють із практикою «державного тероризму», незважаючи на нетотожність цих явищ. У випадку застосування терактів спецпідрозділами одних держав щодо інших держав мова не може йти про «іраціональні початки» або ж «політизацію емоцій» як про визначальну мотивацію таких акцій. У даному випадку мова має йти про ретельно заплановані дії на рівні державних органів та спецслужб та про певний різновид державної ідеології, яка активно формує масову свідомість, створює ілюзорні моделі міркувань, які мають переконати кожного громадянина у необхідності та «справедливості» подібного роду акцій щодо інших країн.

Іноді діяльність терористичних груп важко відрізнити від кримінальних дій звичайних злочинців, про це свідчать, наприклад, виконані проф. Я. Немешем дослідження діяльності групи Баадера-Майнхофа у Німеччині [4, 103]. Дж. Сеймовський, доповідач на 5-й сесії Міжнародної школи з роззброєння та конфліктів в Урбіно (Італія, 12–24 серпня 1974 р.), так висловився з цього приводу: «Ймовірно, ми ніколи не знайдемо чіткого юридичного визначення для тероризму, так само, як ми не знайшли його для хуліганства» [6, 71]. Подібні висловлювання характерні і для найновіших монографічних досліджень. Незважаючи на масштаби, зазначає проф. Ю. Антонян, тероризм «зовсім недостатньо досліджено; є стислі коментарі до кримінального закону, окремі статті в журналах і невеличкі розділи в підручниках з кримінального права і кримінології, є збірник документів (з дуже змістовними невеличкими коментарями) з історії тероризму в дореволюційній Росії, але досі немає великих праць, насамперед монографічних, з даної проблематики. Відсутнє кримінологічне поняття тероризму, а його визначення у російському кримінальному законодавстві викликає серйозні нарікання. Не виписана феноменологія тероризму, не розме-

жовані його окремі вияви, й загалом відсутня його типологія, незважаючи на те, що деякі різновиди терористичних акцій мають доволі специфічні риси. Нерозробленість типологічних питань перешкоджає адекватному розумінню природи й причин розглядуваного явища, соціальних та психологічних механізмів його реалізації. Звідси недостатня проробленість юридичних аспектів й недостатня продуманість заходів профілактики й знешкодження терористичних актів» [3, 5].

«Державний тероризм» багатьма прихильниками цього терміна завжди кваліфікувався як «діяння, здійснюване у відповідності до прямого задуму». «Державна воля, детермінована у кінцевому підсумку інтересами правлячого класу, виявляється, — зазначав у своїй науковій праці стосовно державного тероризму один із відомих російських дослідників, — передусім у діяльності вищих органів влади та управління державою — суб'єкта цього міжнародного злочину» [3, 8]. Таким чином, ми можемо стверджувати, що ознаки тероризму як специфічного різновиду насильства у даному випадку просто поширюються на окремі випадки міждержавного протистояння.

Вищезгаданий автор як «родовий об'єкт» «державного тероризму» визначав «загальний мир та міжнародну безпеку», як «загальний об'єкт» — «міжнародний правопорядок», який розумів як «правовідношення». Особливістю «державного тероризму», вважав він, є його «комплексний характер», який полягає в тому, що «державний тероризм» об'єднує в собі інші міжнародні злочини та правопорушення.

У правовій літературі минулих років якраз і сформувався підхід щодо «державного тероризму» як до різновиду міжнародного злочину особливого характеру. З огляду на це в окремих дослідницьких працях підкреслювалося, що поняття «державного» та «міжнародного» тероризму частково збігаються: терористичні акти міжнародного характеру, суб'єктом яких виступає держава, визначаються одночасно і як «міжнародний тероризм». Акти ж «міжнародного тероризму», які здійснювалися окремими фізичними особами, «автоматично» зараховували до категорії злочинів міжнародного характеру й відмежовували від сфери «державного тероризму».

У ХХ сторіччі суттєво збільшується не лише географія поширення тероризму, але й його масштаби. ХХ століття у порівнянні з ХІХ, як зазначає відомий історик Г. Мірський, принесло дещо нове: тероризм не лише «знизу», але й «зверху» — «державний тероризм, що доходив до концентраційних таборів і геноциду; цілеспрямований свідомий терор проти мирного населення, включаючи захоплення заручників тощо. Елементи всього цього бували і раніше, але у масовому масштабі даний феномен характерний саме для ХХ століття» [7, 68].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що ланцюжок тероризму не переривається, а так би мовити еволюціонує від буржуазно-радикалістського та анархістського (тобто за характером переважно опозиційного, лівого) до тероризму правої орієнтації, що тяжіє у переважній більшості до державного.

Література

1. Bell J. B. A time of terror : How democratic societies respond to revolutionary violence. — N.Y., 1978.
2. International terrorism and world security / ed. by Carlton D., Schaerf C. — L. : Helm, 1975.
3. Аптопян Ю. М. Терроризм. Криминалистическое и уголовно-правовое исследование. — М., 1998.
4. Дарчиева Г. С. Террористы в ФРГ (группа Баадера — Майнхофа) / Г. С. Дарчиева, Я. Пемеш. — М., 1980.
5. Будницкий О. В. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. — Ростов н/Д, 1976.
6. Орлов В. Г. Опыт борьбы с терроризмом в России // Терроризм в России : сб. ст. — Краснодар, 2005. — С. 44–52.
7. Мирский Г. Экстремизм, терроризм и внутренние конфликты в «третьем мире» // Мировая экономика и международные отношения. — 1988. — № 8. — С. 68–74.

Анотація

У статті зроблено спробу розкрити окремі політико-психологічні особливості міжнародного тероризму, що полягають у залякуванні насильством, викликаючи спонтанні, неадекватні дії, які значною мірою посилюють занепокоєння і страх у суспільстві.

Ключові слова: терор, міжнародний тероризм.

Summary

This article is devoted to the attempting summary some political- psychological peculiarities of international terrorism. Theses peculiarities are the way of frightening by violence. The phenomenon of terrorism is traditional and some primitive. Every time it changes its forms, but the main point states the same.

Keywords: terror, international terrorism.

УДК 007

А. А. Толокнов

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАГАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ
ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ**

З терміном «інформація» ми зустрічаємося майже у всіх галузях науки. З буденного слова воно перетворилося на поняття, загальне для всіх окремих наук, а інформаційний підхід, що включає певні ідеї і комплекс математичних засобів, перетворився на загальнонауковий метод.

Проблема інформації в сучасній науці ще не розв'язана. В сучасній науці можна виділити такі значення поняття інформації: повідомлення, інформування про стан справ, відомості про що-небудь, які передаються людьми; зменшування, знята невизначеність в результаті отримання повідомлень; повідомлення, нерозривно пов'язані з управлінням, сигнали в єдності синтаксичних, семантичних і прагматичних характеристик; передача, відображення різноманітності в будь-яких процесах і об'єктах. Йде суперечка про те, що таке інфор-